FOLIA 179

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica VII (2014)

Tadeusz Szczerbowski

Kultura a przekład literacki według Ludwika Zamenhofa (*Rewizor* Gogola)[1]

Wstęp

Według nośnej metafory język jest duszą kultury (*language is the soul of culture*)[2]. Parafrazując, można powiedzieć, że język to nieodłączna część kultury. Wymieranie języka pociąga za sobą wymieranie kultury, gdy idzie w zapomnienie przestrzeń intertekstualna danego języka. Z kolei powstaniu nowej kultury towarzyszy powstanie nowego kodu.

Przestrzeń intertekstualną danego języka tworzą wszystkie teksty: wypowiedziane oraz w nim napisane, zarówno rodzime, jak i przełożone z innych języków. Często przywoływane fragmenty mają status skrzydlatych słów[3]. Owe teksty powiązane są ze sobą siecią relacji, które pozostają w kręgu zainteresowań badaczy różnych dyscyplin.

Istotną częścią przestrzeni intertekstualnej są tłumaczenia. W wielu kulturach przekład stał się początkiem historii literatury[4]. Niekiedy w danym języku istnieje kilka wersji obcojęzycznego dzieła. Tworzą one serię przekładową, której przyczyny powstania bywają rozmaite, jednym z głównych czynników jest odmienne odczytanie oryginału.

Pożyteczne wydaje się rozróżnienie przez Umberta Eco[5] trzech typów intencji: autora, dzieła i czytelnika. *Intentio operis*, czyli intencja dzieła, dotyczy jego stylu i gatunku. Z przekładoznawczej perspektywy konieczne jest uzupełnienie owej

---

[1] Tekst ten w skróconej wersji został wygłoszony na III Międzynarodowym Sympozjum Interlingwistycznym poświęconym problemom komunikacji międzynarodowej i zorganizowanym przez Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (25–26 września 2014). Owa skrócona wersja ukazała się w przekładzie na język esperanto. Zob. T. Szczerbowski, *Kulturo kaj literatura tradukado je la ekzemplo de Ludoviko Zamenhof* (La Revizoro *de Gogol)*, tłum. H. Gorecka, „La Ondo de Esperanto" 2014, 11, s. 12–15.

[2] Zob. L. Kame'eleihiwa, *Native Land and Foreign Desires: Pehea Lā E Pono Ai? How Shall We Live in Harmony?*, Honolulu 2003, s. 321.

[3] Zob. R. Harry, *Vortoj kun flugiloj: citaĵoj el la tuta mondo*, Canberra 1984; B. Golden, *Kelkaj esperantaj fontoj de flugilaj vortoj*, „The Australian Esperantist" 1985, Decembro, s. 362–363.

[4] Zob. T. Szczerbowski, *Przekład jako początek historii literatury*, [w:] *Przekład w historii literatury*, red. P. Fast, K. Żemła, Katowice 2002, s. 9–18.

[5] Zob. U. Eco, R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose, *Interpretacja i nadinterpretacja*, Kraków 1996.

typologii o intencję tłumacza. Decyduje on bowiem, co z oryginalnego dzieła bezwzględnie powinno być ocalone w przekładzie, a co, gdy nie uznaje za dominantę dzieła, może być pominięte. Odmiennymi intencjami tłumaczy można objaśnić różnice w polskiej i esperanckiej wersji komedii Gogola *Rewizor*.

Sztuka ta bywa określana jako *satiro pri la korupteco de la rusa burokrataro* "satyra na korupcję rosyjskich biurokratów"[6]. Komedia Gogola ma jednak wymiar uniwersalny jako swoiste studium zgubnego utożsamienia się z urzędem. Trafnie pisze o tym Krystyna Pisarkowa[7]:

> Na przykład utożsamienie się z urzędem albo z tytułem ma w sobie wręcz coś uwodzicielskiego! Dzięki temu – pisze Jung – tak wielu mężczyzn nie jest absolutnie niczym poza przypisaną im przez społeczeństwo godnością. Są to substytuty zasług, kompensacje nieudolności. Bezcelowe byłoby szukać pod tą skorupką (strukturą) osobowości. Kryje się pod nią politowania godny mały człowieczek (*Między*, 28–29). Ktoś, kto „tonie zanurzony w swej roli społecznej" […].

1. Formy adresatywne

Porównując korpus tekstowy, na który składają się trzy wersje językowe *Rewizora* (oryginalna Mikołaja Gogola, esperancka Ludwika Zamenhofa[8] i polska Juliana Tuwima), można zaobserwować ślady osobowości nietuzinkowych tłumaczy.

mia kara

Jedną z najbardziej uderzających cech przekładu *La Revizoro*[9] jest forma adresatywna *mia kara,* która występuje aż dziewiętnastokrotnie. Jednak w polskiej wersji Juliana Tuwima jako jej odpowiednik ani razu nie pojawia się *moja droga/mój drogi*. Taka odpowiedniość występuje wprawdzie w znanym podręczniku Andrzeja Pettyna, ale zawsze w sytuacji rozbieżności zdań, najczęściej w wymianie zdań małżonków. Zgodnie bowiem z definicją słownikową *moja droga* i *mój drogi* to w polszczyźnie poufały lub protekcjonalny zwrot adresatywny[10].

GOGOL	ZAMENHOF	TUWIM
матушка	**mia kara**	mamuchno
голубчик		braciszku
братец		przyjacielu
любезный		przyjacielu
брат		bracie
малый		mały

[6] Zob. I. Ŝirjaev et al., *Enciklopedio de Esperanto*, Budapest 1933, s. 555. *Rewizora* uznaje się za „ponadczasową arcykomedię o skorumpowanej władzy i cynizmie młodych, zob. J. Stuhr, J. Ciosek, *Gogol się sprawdza. Wywiad*, „Dziennik Polski", 18.09.2014, s. A10.

[7] Zob. K. Pisarkowa, *Język według Junga. O czytaniu intencji*, Kraków 1994, s. 29.

[8] We wszystkich cytatach rosyjskiej i esperanckiej wersji *Rewizora* korzystam z paralelnego zestawienia obu wersji, dostępnego na stronie internetowej: http://www.esperanto.by/ll/revizoro/index.html.

[9] *Rewizor* w przekładzie Zamenhofa ukazywał się w roku 1906 na łamach czasopisma *La Revuo. Internacia monata literatura gazeto*, volumono I, Septembro 1906 – Ogusto 1907, http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=e0c&datum=1906&size=45&page=6.

[10] Zob. *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2007, s. 867 i 878.

Znamienne, że w *Rewizorze* forma *mia kara* odnosi się do osoby o niższej od nadawcy pozycji społecznej lub młodszej wiekiem: 1) Horodniczy do żony (*матушка/mamuchno*), 2) Chlestakow do kelnera (*братец/przyjacielu; любезный/przyjacielu*), 3) przełożony do Chlestakowa (*братец/przyjacielu),* 4) starszy wiekiem służący Osip do młodego służącego o imieniu Miszka (*малый/mały*), 5) żona Horodniczego do Osipa, służącego Chlestakowa, którego brano za rewizora (*любезный/przyjacielu*). We wszystkich tych kontekstach Ludwik Zamenhof używa tego samego odpowiednika: *mia kara.* Być może wybór tego właśnie ekwiwalentu był podyktowany humanitarystyczną intencją tłumacza, zwłaszcza zasadą drugą dotyczącą równego traktowania ludzi bez względu na narodowość, język, wyznawaną religię i pochodzenie społeczne.

onkleto

Godne uwagi jest pojawienie się w esperanckim przekładzie formy *onkleto* odpowiednika rosyjskiej formy adresatywnej *дядюшка* będącej zdrobnieniem od *дядя*. Wyraz ten prymarnie oznacza brata ojca (*stryjek*) lub matki (*wujek*). Może jednak sekundarnie odnosić się do osoby niespokrewnionej.

Осип. Куда тут?	**Osip**. Kien mi devas porti?	OSIP. Dokąd to?
Мишка. Сюда, дядюшка, сюда.	**Miŝka**. Ĉi tien, onkleto, ĉi tien.	MISZKA. Tutaj, dobrodziejku, tutaj…
Осип. Постой, прежде дай отдохнуть. Ах ты, горемычное житье! На пустое брюхо всякая ноша кажется тяжела.	**Osip**. Atendu, lasu min antaŭe iom ripozi. Ho ve, malfacila vivo! Kiam la ventro estas malplena, tiam ĉia portaĵo ŝajnas peza.	OSIP. Czekaj, niech odsapnę. Och, życie, życie! Na pusty żołądek każda nosza ciężka…
Мишка. Что, дядюшка, скажите: скоро будет генерал?	**Miŝka**. Kio, onkleto, diru: ĉu la generalo baldaŭ venos?	MISZKA. I co, panoczku, prędko przyjedzie generał?

Formy zwracania się do niespokrewnionych mężczyzn w zależności od ich wieku można przedstawić w tabeli.

Wiek adresata	**Forma adresatywna**
Mężczyzna w średnim wieku	*дядя* (dosł. *wujku*)
Mężczyzna w podeszłym wieku	*дедушка* (dosł. *dziadku*)
Młody mężczyzna	*брат, сын* (dosł. *bracie, synu*)

Julian Tuwim oddaje *дядюшка* jako *dobrodziejku* i *panoczku*. Obie formy są już dziś przestarzałe (SJPD). Z kolei Ludwik Zamenhof użył zdrobniałej formy *onkleto* utworzonej od *onklo.* Wyraz *onkleto* odnotował Antoni Grabowski: „**wujaszek, wujek**, kara onklo, onkleto”[11]. Jednak sposobu użycia formy *onklo* czy *onkleto* do osoby niespokrewnionej nie odnotowują słowniki esperanta. Wendy Heller[12]

[11] A. Grabowski, *Słownik języka esperanto. Część I polsko-esperancka (wydanie większe)*, Warszawa 1910, s. 480. Por. *Daj mi, Stryjaszku, tylko twe błogosławieństwo, // Wszystko przygotowałem, jadę zaraz w Księstwo.* W przekładzie Antoniego Grabowskiego ten fragment *Pana Tadeusza* brzmi: *Donu al mi, Onkleto, sole benon vian: // Mi pretas tuj veturi landon Varsovian.*

[12] Zob. W. Heller, *Lidia: La vivo de Lidia Zamenhof, filino de Esperanto*, tradukis el la angla B. Westerhoff, Antverpeno 2007, s. 57.

w książce o Lidii Zamenhof pisze: „Stefano [Zamenhof] memoris ke la infanoj nomis lin «Wujaszek Ludwik» – «Onkleto Ludwik»".

Wyraz *onkleto* pojawia się w esperanckim przekładzie *Fatalnych jaj* Michała Bułhakowa jako odpowiednik rosyjskiej formy adresatywnej *nanaша* odnoszącej się tu do mężczyzny w podeszłym wieku, który nie jest krewnym osoby mówiącej (prymarnie *nanaша* to zdrobniała forma utworzona od *nana*):

Булгаков *Роковые яйца*[13]	**Bulgakov *Fatalaj ovoj***	**Bułhakow *Fatalne jaja*[14]**
– Эх, **папаша**! – крикнула она низким сиповатым голосом. – Что ж ты другую-то калошу пропил! – Видно, в Альказаре набрался старичок, – завыл левый пьяненький, правый высунулся из автомобиля и прокричал: – **Отец**, что, ночная на Волхонке открыта? Мы туда!	– Hej, **onkleto**! – kriis shi per malalta sibleta vocho, – chu vi fordrinkis la duan galosheton? – Vershajne, en „Alkazar" satighis la olduleto, – ekridachis la maldekstra ebria ulo, la dekstra elshovis sin el la automobilo kaj kriis: – **Onklo**, chu la noktdrinkejo en la Volhhonka-strato estas malfermita? Ni veturas tien!	– Ech, **ojczulku**! – zawołała niskim, ochrypłym głosem. – Gdzieżeś przepił drugi kalosz? – W „Alcazarze" widocznie stary się zaprawił – zawył lewy pijak, prawy wychylił się z automobilu i krzyknął: – **Dziadku**, otwarta nocna na Wołchonce? My tam jedziemy!

2. Amplifikacje

Przez amplifikację w przekładoznawstwie pojmuje się jedną ze strategii translatorskich, która polega na uzupełnieniu tekstu „o elementy nowe, najczęściej domyślne, utajone w elipsie". Może być oceniana pozytywnie jako środek tłumacza umożliwiający zrozumienie tekstu w przekładzie. Z kolei za zjawisko negatywne należy uznać słowa wypełniacze (ang. *word fillers*, ros. *слова-паразиты*), które są tu przedmiotem uwagi. W dziele literackim bywają one wykorzystywane jako satyryczny środek artystyczny służący charakterystyce postaci i jeden z częstych sposobów osiągnięcia komizmu. „Niepotrzebnymi powtórzeniami, wtrąceniami nic nie znaczących słówek"[15] posługują się osoby zwykle ograniczone, które chcą „uchodzić za coś więcej, niż są w istocie"[16]. Amplifikacje są cechą wypowiedzi Chlestakowa oraz żony horodniczego. Nie sprawiają jednak trudności tłumaczom.

por tiel diri

Хлестаков *(раскланиваясь)*	**Ĥlestakov *(salutante)***	**Chlestakow *(w lansadach)***
Как я счастлив, сударыня, что имею **в своем роде** удовольствие вас видеть.	Kiel feliĉa mi estas, sinjorino, ke mi havas, **por tiel diri**, plezuron vidi vin.	Jakże jestem szczęśliwy, o pani, że mam **niejako** przyjemność poznać panią...

[13] Zarówno rosyjski oryginał, jak i esperancki przekład można przeczytać na stronie: http://www.marquez-art.ru/biblioteko/fatalaj_ovoj/02.htm.

[14] Polski tekst w tłumaczeniu E. Jezierskiego ukazał się w roku 1928, dostępny jest na stronie: https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/bulhakow-fatalne-jaja.pdf.

[15] Zob. E. Balcerzan, *Literatura z literatury (Strategie tłumaczy)*, Katowice 1998.

[16] Zob. A. Walicki, *Wstęp*, [w:] M. Gogol, *Rewizor. Komedia w pięciu aktach*, przełożył J. Tuwim, wstępem i objaśnieniami opatrzył A. Walicki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. LVII.

en certa grado

Анна Андреевна	**Anna Andrejevna**	**Anna**
Но позвольте заметить: я **в некотором роде**... я замужем.	Sed permesu rimarkigi: mi estas **en certa grado**... mi estas edzinigita.	Ależ niech pan pozwoli zaznaczyć, że jestem **w pewnym sensie**... mężatką!

iel tiel ĉio iras

Хлестаков	**Ĥlestakov**	**Chlestakow**
С Пушкиным на дружеской ноге. Бывало, часто говорю ему: „Ну что, брат Пушкин?" – „Да так, брат, –отвечает, бывало, **– так как–то все...**" Большой оригинал.	Puŝkin estas mia bona amiko. Ofte mi diradis al li:„Nu kio, mia amiko Puŝkin?" – „Nenio, mia amiko, – li respondadis, **– iel tiel ĉio iras**..." Granda originalulo li estas.	Z Puszkinem za pan brat! Często przy spotkaniu mówię mu: „Puszkin, bracie, no jak tam?" – „Ano tak, bracie – odpowiada **– jakoś tego w ogóle**". Wielki oryginał!

3. Frazeologizmy

Figo kun butero

Spośród frazeologizmów występujących w analizowanej sztuce Gogola kilka może budzić szczególne zainteresowanie antropologii, przekładoznawstwa i esperantologii. Jeden z nich pojawia się w replice Horodniczego, który jest rozgoryczony tym, że nie rozpoznał fałszywego rewizora i obiecał mu rękę swojej córki.

Городничий *(в сердцах)*. Обручился! Кукиш с маслом – вот тебе обручился! Лезет мне в глаза с обрученьем!..	**Urbestro** *(kolere)*. Fianĉiĝis! Figo kun butero, jen estos al vi fianĉiĝo! Ŝovas sin al mi en la okulojn kun fianĉiĝo!..	HORODNICZY Zaręczył się! Guzik z pętelką – i masz zaręczyny! Z zaręczynami będzie mi tu wyłazić!

Choć w polszczyźnie istnieje frazeologizm *figa z makiem,* Julian Tuwim wybrał inny wariant: *guzik z pętelką.* Sam wyraz *guzik* jest tu eufemizmem wulgaryzmu *gó…,* a wyrażenie *z pętelką* pełni funkcję maskującą ów wyraz obsceniczny.

Ludwik Zamenhof przetłumaczył *кукиш с маслом* dosłownie jako *figo kun butero*. Odpowiednik ten może sprawiać kłopot ze zrozumieniem, albowiem *Nova Plena Ilustrita Vortaro* odnotowuje jedynie *figo* jako owoc figowca. Rosyjski wyraz *кукиш* to *figa* w znaczeniu obraźliwego odmownego gestu, którego semantykę można wyrazić za pomocą esperanckiego słowa *neniom*[17]*.*

Warto podkreślić, że nie we wszystkich kręgach kulturowych gest ten ma nacechowanie negatywne, albowiem w Brazylii postrzegany jest pozytywnie, uważa się, że przynosi szczęście. Dlatego wyrażenie *figo kun butero* powinno znaleźć się w słowniku esperanckim.

Jes, nebona afero enpotiĝis!

Interesującym przykładem jest fraza, którą w *Rewizorze* wypowiada sędzia. W oryginale brzmi ona: *Да, нехорошее дело заварилось!* (I, 2). Znany jest rosyjski frazeologizm *ка́ша завари́лась,* który dosłownie oznacza, że kasza się zagotowała. W istocie

[17] Zob. M. Gutterman, *Słownik polsko-esperancki*, Warszawa 1957, s. 56 s.v. *figa.*

jednak chodzi tu o znaczenie ‘zakotłowało się’[18]. W polszczyźnie można powiedzieć *zakotłowało się gdzieś (w tłumie, na placu, w jakimś środowisku)*, mając na myśli, że „powstało zamieszanie, podniosła się wrzawa, doszły do głosu emocje”[19]. Julian Tuwim wyraził to znaczenie za pomocą frazy: *Tak, niedobrze to wszystko wygląda…*

NPIV nie odnotowuje formy *enpotiĝi*, jest tylko *enpotigi* ‘włożyć do garnka’[20]. Znaczenie to nie pomaga w zrozumieniu przekładu Zamenhofa. Pisał o tym trzy lata temu bloger Petro Desmet’[21], a właściwie Pierre de Smedt, leksykograf belgijski (flandryjski). Na podstawie niekompletnego hasła słownikowego NPIV, doszedł on do błędnego wniosku, że w analizowanej frazie chodzi o *meti en keston de forgeso* („włożenie do skrzyni zapomnienia”), a właściwie ukrycie. Błąd ten dowodzi, jak pilne jest opracowanie słownika języka esperanto, który odnotowałby wszystkie wyrazy, których użył Zamenhof, zarówno we własnych oryginalnych tekstach, jak i przekładach.

Mia vivo estas sur hareto

Pewne jednak idiomy z *La Revizoro* zawiera jednojęzyczny słownik esperancki. Być może kryterium decydującym o włączeniu lub wyłączeniu materiału leksykograficznego jest frekwencja. Przykładem są s*łowa Chlestakowa Mia vivo estas sur hareto*[22]*.* Frazeologizm ten nie sprawia trudności. Por. ros. *Жизнь моя на волоске* i pol. *Życie moje wisi na włosku!* Odnotowuje go NPIV 2005: „*hareto*. Tre maldika haro: (f) *lia vivo estas sur hareto*[Z], *pendas de hareto*[Z] (estas en ekstrema danĝero)”. W angielskim tłumaczeniu analizowane zdanie brzmi: *My life hangs by a thread* (Thomas Seltzer)[23] lub *My life hangs on a thread* (Arthur A. Sykes)[24].

4. Inwektywy

W komedii Gogola wyzwaniem dla tłumaczy są inwektywy ze względu na występujące w nich nazwy zwierząt, których konotacje kulturowe w różnych językach bywają bardzo odmienne.

malsaĝa kiel maljuna ĉevalo

Domniemany rewizor w liście do Triapiczkina niewybrednie wyraża się o Horodniczym: *глуп, как сивый мерин.* Określenie to adekwatnie tłumaczy Julian Tuwim*: jest*

[18] Zob. S. Karolak, *Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski*, t. 1, Warszawa 1998, s. 460 s.v. К-55.

[19] *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, Wersja 2.0, red. S. Dubisz, Warszawa 2006.

[20] Por. „*enpotigi*. Meti en poton: *enpotigi geranion*; *enpotigi la viandon*”. Zob. *La Nova Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto*, red. Duc-Goninaz M., Roux Klaŭdo kaj multaj aliaj, Paris 2005, http://vortaro.net (dostęp bezpłatny po uprzedniej bezpłatnej rejestracji).

[21] Zob. http://www.ipernity.com/blog/petro_desmet/364769.

[22] Wyszukiwarka Google po wpisaniu „sur hareto” podaje 346 wyników, a w przypadku „enpotiĝis” – zaledwie pięć.

[23] Zob. N.V.,Gogol, *The inspector-general: a comedy in five acts*, transl. T. Seltzer, New York 1916.

[24] Zob. N. Gogol N., *The Government Inspector (or The Inspector General)*, transl. A.A. Sykes, Oxford 1892, http://www.oxfordtheatreguild.com/pages/productions/TGI_2012/tgi_script.pdf.

głupi jak siwy wałach. Natomiast Ludwik Zamenhof dokonuje przekładu hiperonimicznego: *la urbestro – malsaĝa kiel maljuna ĉevalo* „horodniczy jest głupi jak stary koń". Pomija więc informacje, które można w języku esperanto oddać przymiotnikami *griza* 'siwy' oraz *castrita* 'wykastrowany'. Choć nie można wykluczyć względów autocenzuralnych, to najbardziej decydujące wydają się przesłanki stylistyczne. W języku esperanto odpowiednikiem rosyjskiego *мерин* i polskiego *wałach* jest nazwa dwuczłonowa *castrita ĉevalo.* Tak angielskie słowo *gelding* oddaje w swoim słowniku John Wells[25] (1985: 262). Oznaką złego stylu byłoby nagromadzenie przymiotników w esperanckim przekładzie: **malsaĝa kiel maljuna griza castrita ĉevalo.* Ucierpiałaby na tym dynamika słowa, a zatem i sceniczny charakter przekładu. Dlatego wariant Zamenhofa wydaje się w pełni uzasadniony. Dodatkowego argumentu dostarcza polski i esperancki poeta Jan Stanisław Skorupski, który napisał 28 listopada 2003 roku *Sonet o uskrzydlonym siwku* i *Soneto kun griza ĉevalo*[26]. W obu wierszach tytułowy bohater poetycki nie jest ani stary, ani nie wydaje się być kastratem, skoro wierzga kopytami i jest uskrzydlony, czyli *griza ĉevalo* ma odmienne konotacje semantyczne od epitetu *siwy wałach.*

malsaĝa ŝafo

Sam Horodniczy, nie mogąc darować sobie, że dał się oszukać fałszywemu rewizorowi, obiecał mu nawet rękę własnej córki, mówi:

Городничий *(бьет себя по лбу).* Как я – нет, как я, старый дурак? Выжил, глупый баран, из ума!..	**Urbestro** *(batas sin en la frunton).* Kiamaniere mi... ne, kiamaniere mi, maljuna malsaĝulo..? Mi perdis, malsaĝa ŝafo, mian tutan saĝon!..	HORODNICZY *(bije się pięścią w czoło)* Jak ja? – nie... Jak ja, stary bałwan!... ja, głupi baran, jak straciłem głowę?

Tłumacze bez trudu oddają ten fragment dzięki temu, że powszechnie znana jest w Europie symbolika barana mająca rodowód judeo-chrześcijański. Baran to ofiara losu i zwierzę ofiarne. Pejoratywny jest również amerykanizm *mutton-head* 'barania głowa'. Z kolei w staroegipskiej ikonografii w postaci barana lub człowieka z głową barana przedstawiano wielkich bogów: twórcę pierwszych ludzi o imieniu Chnum oraz boga słońca zwanego Amon. Pozytywną rolę przypisuje baranowi i sztuka religijna Orientu.

Znak chiński 善 *shàn, który oznacza* dobroć ('dobry, prawy, dobroczynny, pełen dobroci'), składa się z trzech znaków: 羊 *yáng* 'baran (owca, koza)', znajdującego się pośrodku, a po jego prawej i lewej stronie jest znak 言 *yán* oznaczający słowa, mówienie.

Beczenie barana w przekonaniu Chińczyków to dobry znak. Nie dziwi zatem, że niektóre ludy z czasów dynastii Yin wywodziły swoje korzenie od barana[27].

---

[25] J. Wells, *Concise Esperanto and English Dictionary*, Bristol 1988, s. 262.

[26] http://www.skorupski.com/sonets/sonet.php?year=2003&month=11&day=28&id=1&lang=eo.

[27] Zob. I. Stria, *Zwierzęta w chińskim: wartościowania i tabu*, „Investigationes Linguisticae" 2012, Vol. XXVI, s. 108–123.

tute kiel porko en la noktoĉapo

Godnym uwagi przykładem inwektywy jest następujący fragment listu Chlestakowa do Triapiczkina:

Надзиратель над богоугодным заведением Земляника –**совершенная свинья в ермолке**.	„La kuratoro de kadukulejoj Zemlanika – **tute kiel porko en la noktoĉapo**.	Kurator zakładów filantropijnych Zjemlanika: **zupełna świnia w jarmułce…**

Sformułowania *tute kiel porko en la noktoĉapo* ‘zupełnie jak świnia w szlafmycy’ jest widocznym śladem tłumacza, albowiem w oryginale Gogol użył określenia *совершенная свинья в ермолке*, co trafnie bez zahamowania oddał w polszczyźnie Julian Tuwim jako *zupełna świnia w jarmułce* (akt V scena 7).

Jak podkreśla Dan Rabinowitz[28], „spośród wszystkich symboli tożsamości żydowskiej jarmułka jest chyba najłatwiej rozpoznawana”. Jest to mała, okrągła czapeczka bez daszka, nakrywająca tylko wierzch głowy, noszona przez Żydów[29].

Jarmułka jest przykładem realiów kulturowych[30]. W języku esperanto znane są takie określenia jak *vertoĉapo* (por. *verto* ‘ciemię, wierzch’), które może się odnosić i do piuski, czyli małej, okrągłej czapeczki noszonej przez dostojników katolickich, zwłaszcza przez papieża, kardynałów, biskupów[31]. Vikipedio[32] odnotowuje wyraz *kipao*, który nie ma jednak statusu oficjalnego. Wbrew temu, co sugerują niektóre słowniki, nie można uznać za odpowiednik jarmułki *bireto* ze względu na kształt (zwykle kwadratowy) i przeznaczenie. Oczywiście możliwy byłby przekład opisowy, np. *juda vertoĉapo*[33]*. Takiego jednak rozwiązania nie wybrał Ludwik Zamenhof z kilku powodów. Wyraz juda* wprowadziłby eksplicytnie znaczenie, które w oryginale *Rewizora* jest wyrażone nie wprost. Ponadto Ludwik Zamenhof był przeciwnikiem dyskryminacji:

> W człowieku widzę tylko człowieka, którego oceniam wyłącznie na podstawie jego osobistych cech i działań. Wszelkie szykany i ucisk z tego powodu, że człowiek należy do jakiejś grupy etnicznej, mówi innym językiem, wyznaje inną religię lub należy do innej klasy społecznej uważam za barbarzyństwo[34] (Zamenhof 1917: 268).

Siła ewentualnych zarzutów kierowanych pod adresem Zamenhofa jako tłumacza, że dostosowuje oryginał w przekładzie do takiej, a nie innej koncepcji świata,

---

[28] Zob. D. Rabinowitz, *Yarmulke: A Historic Cover-up?*, „Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought” 2007, Vol. 4, s. 221–238.

[29] Zob. *Współczesny słownik języka polskiego*…, s. 554.

[30] O esperanckich realiach kulturowych pisała Alicja Sakaguchi Zob. A. Sakaguchi, *Realienbezeichnungen im Esperanto: ein Beitrag für die Übersetzer*, [w:]. *Linguistik International. Festschrift für Heinrich Weber*, red. W. Kürschner, R. Rapp, Lengerich, Berlin, Bremen, Miami etc. 2006, s. 543–559.

[31] *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*…

[32] http://eo.wikipedia.org/wiki/Kipao.

[33] http://www.majstro.com/Web/Majstro/showEntryInfo.php?k=129680&t=dut&i=eng.

[34] Zob. L. Zamenhof, *Humanitaryzm*, [w:] W. Żelazny, *Ludwik Zamenhof. Recepcje i reminiscencje. Wybór pism i listów*, Kraków 2012, s. 268.

znacznie słabnie w porównaniu z dwoma angielskim tłumaczeniami *Rewizora* i najnowszym niemieckim przekładem.

Arthur A. Sykes (Gogol 1892)	**Thomas Seltzer (Gogol 1916)**	**Sabine Hahn (Gogol 2011)**[35]
The Charity Commissioner, Zemlyanika, **is a regular pig in a skull-cap.**	The Superintendent of Charities, Zemlianika, **is a regular pig in a cap**.	Der Kurator der Fürsorgeanstalten **ist ein Verbrecher**!
„jest zwyczajną świnią w jarmułce"	„jest zwyczajną świnią w czapce"	„jest przestępcą"

Przytoczony tu fragment niemieckiego tekstu trudno uznać za przekład sztuki Gogola, w istocie jest to bardzo odbiegająca od oryginału adaptacja teatralna podporządkowana zasadzie poprawności politycznej określanej w Niemczech terminem *Politische Korrektheit.*

Zakończenie

W dobie współczesnej tłumacz ma przyzwolenie na działania, które Umberto Eco sformułował w postaci rady dla adeptów sztuki przekładu literackiego: „Znajdź to, co dla ciebie jest dominantą danego tekstu i na niej opieraj każdy swój wybór i wszystkie wyjątki"[36].

Przedstawione tu fragmenty tłumaczeń rosyjskiego *Rewizora* na esperanto i język polski skłaniają do refleksji nad rolą przekładu literackiego w kulturze, w jej tworzeniu. Owa rola jest wypadkową wielu czynników, spośród których bodaj na pierwszym miejscu trzeba wymienić intencję tłumacza. W tym kontekście rozważań na uwagę zasługują słowa, które wypowiedział w 2008 roku Tomasz Chmielik[37], znany tłumacz literatury pięknej na język esperanto.

> Kiedy pracuję nad „Lalką" Prusa, muszę mieć świadomość, że będzie ją czytał i Japończyk, i Afrykanin, i mieszkaniec Ameryki Południowej. To trudne, ale właśnie przez to tworzymy kulturę ponadnarodową. A to właśnie jest spełnieniem ideałów Zamenhofa, twórcy języka.

Literatura

Balcerzan E., *Literatura z literatury (Strategie tłumaczy)*, Katowice 1998.

Chmielik T., *Zwycięża zawsze sztuka – Ĉiam venkas la arto. Rozmawiała Magdalena Kowalska*, 2008, http://www.historia.swidnik.net/osoba-1003.

Eco U., R. Rorty, J. Culler, Ch. Brooke-Rose, *Interpretacja i nadinterpretacja*, Kraków 1996.

[35] Zob. N. Gogol, *Der Revisor. Komödie in fünf Akte*, Nach der Übersetzung von Bernd Poßner für das Ensemble „ebenDIE„ Köln bearbeitet von Sabine Hahn, Comedia Theater Köln, Köln 2011, http://www.ebendie.de/downloads/Revisor_C.pdf.

[36] Zob. У. Эко, *Сказать почти то же самое. Опыты о переводе*, перевод А. Коваля, Санкт-Петербург 2006, с. 62.

[37] Zob. T. Chmielik, *Zwycięża zawsze sztuka – Ĉiam venkas la arto. Rozmawiała Magdalena Kowalska*, 2008, http://www.historia.swidnik.net/osoba-1003.

Gogol N., *Der Revisor. Komödie in fünf Akte*, Nach der Übersetzung von Bernd Poßner für das Ensemble „ebenDIE„ Köln bearbeitet von Sabine Hahn, Comedia Theater Köln, Köln 2011, http://www.ebendie.de/downloads/Revisor__C.pdf.

Gogol N., *The Government Inspector (or The Inspector General)*, translated by A.A. Sykes, Oxford 1892, http://www.oxfordtheatreguild.com/pages/productions/TGI_2012/tgi_script.pdf.

Gogol N.V., *The inspector-general: a comedy in five acts*, trans. T. Seltzer, New York 1916.

Golden B., *Kelkaj esperantaj fontoj de flugilaj vortoj*, „The Australian Esperantist" 1985, Decembro, s. 362–363.

Grabowski A., *Słownik języka esperanto. Część I polsko-esperancka (wydanie większe)*, Warszawa 1910.

Gutterman M., *Słownik polsko-esperancki*, Warszawa 1957.

Harry R., *Vortoj kun flugiloj: citaĵoj el la tuta mondo*, Canberra 1984.

Heller W., *Lidia: La vivo de Lidia Zamenhof, filino de Esperanto*, Tradukis el la angla B. Westerhoff, Antverpeno 2007.

Kame'eleihiwa L., *Native Land and Foreign Desires: Pehea Lā E Pono Ai? How Shall We Live in Harmony?*, Honolulu 2003.

Karolak S., *Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski*, t. 1, Warszawa 1998.

La Nova Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto, red. Duc-Goninaz M., Roux Klaŭdo kaj multaj aliaj, Paris 2005, http://vortaro.net (dostęp bezpłatny po uprzedniej bezpłatnej rejestracji).

Pisarkowa K., *Język według Junga. O czytaniu intencji*, Kraków 1994.

Rabinowitz D., *Yarmulke: A Historic Cover-up?*, „Hakirah, the Flatbush Journal of Jewish Law and Thought" 2007, Vol. 4, s. 221–238.

Sakaguchi A., *Realienbezeichnungen im Esperanto: ein Beitrag für die Übersetzer*, [w:] *Linguistik International. Festschrift für Heinrich Weber*, red. W. Kürschner, R. Rapp, Lengerich, Berlin, Bremen, Miami etc. 2006, s. 543–559.

Ŝirjaev I. et al., *Enciklopedio de Esperanto*, Budapest 1933.

Stria I., *Zwierzęta w chińskim: wartościowania i tabu*, „Investigationes Linguisticae" 2012, Vol. XXVI, s. 108–123.

Stuhr J., J. Ciosek, *Gogol się sprawdza. Wywiad*, „Dziennik Polski", 18.09.2014, s. A10.

Szczerbowski T., *Przekład jako początek historii literatury*, [w:] *Przekład w historii literatury*, red. P. Fast i K. Żemła, Katowice 2002, s. 9–18.

Uniwersalny słownik języka polskiego PWN, Wersja 2.0, red. S. Dubisz, Warszawa 2006.

Walicki A., *Wstęp*, [w:] M. Gogol, *Rewizor. Komedia w pięciu aktach*, przeł. J. Tuwim, wstępem i objaśnieniami opatrzył A. Walicki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. V–LXXXI.

Wells J., *Concise Esperanto and English Dictionary*, Bristol 1988.

Współczesny słownik języka polskiego, red. B. Dunaj, Warszawa 2007.

Zamenhof L., *Humanitaryzm*, [w:] W. Żelazny, *Ludwik Zamenhof. Życie i dzieło. Recepcje i reminiscencje. Wybór pism i listów*, Kraków 2012, s. 268–271.

Эко У., *Сказать почти то же самое. Опыты о переводе*, перевод А. Коваля, Санкт-Петербург 2006.

Культура и художественный перевод по Людвигу Заменгофу (*Ревизор* Гоголя)

Резюме

В статье применяется теория интенций Умберто Эко (*intentio auctoris* „интенция автора", *intentio operis* „интенция произведения" и *intentio lectoris* „интенция читателя"). Целесообразно выделить и интенцию переводчика. Предметом анализа являются три версии русской комедии: подлинник Гоголя, перевод на эсперанто Людвига Заменгофа и польский перевод Юлиана Тувима. Оба перевода пользуются признанием своих читателей, хотя они значительно отличаются друг от друга. Расхождения касаются интенций переводчиков.

Ключевые слова: художественный перевод, Людвиг Заменгоф, Николай Гоголь, Юлиан Тувим, интенция переводчика, Ревизор

Culture and literary translation according to Ludwik Zamenhof (Gogol's *The inspector general*)

Abstract

This paper is an attempt to apply Umberto Eco's theory of intention (with the addition of one essential term, which is the intention of the translator) to an analysis of three versions of one Russian comedy. They are the Russian original by Nikolai Gogol, the translation of Ludwik Zamenhof into Esperanto and the Polish translation of Julian Tuwim. Thanks to the research approach taken it is possible to analyze three basic problems of international linguistic communication. The translations into Esperanto and Polish have both earned the esteem of readers despite differences being observable in many places, principally due to the different intentions of the translators.

Key words*:* literary translation, Ludwik Zamenhof, Nikolai Gogol, Julian Tuwim, the intention of the translator

Tadeusz Szczerbowski
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)
profesor zwyczajny
e-mail: tszczerb@up.krakow.pl
48 126626742